

Економіка і управління підприємствами

УДК 658:631.14:638.087.6

Васильченко Олексій Миколайович

заступник директора по маркетингу

СТОВ «Агрофірма «Маяк»

Васильченко Алексей Николаевич

заместитель директора по маркетингу

СООО «Агрофирма «Маяк»

Vasylchenko Oleksii

Deputy Director of Marketing

ALLC "Agrofirm "Mayak"

**СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА МОЛОКА
У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ
СОВРЕМЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВА
МОЛОКА В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ
MODERN FEATURES OF MILK PRODUCTION DEVELOPMENT IN
AGRICULTURAL ENTERPRISES**

***Анотація.** В статті здійснено економічну оцінку сучасних особливостей розвитку виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах України, зокрема обсягів виробництва, поголів'я корів, продуктивності, товарності та якості молочної сировини. Визначено основні чинники, що вплинули на структурні зміни в молочному виробництві та формування нових трендів розвитку галузі, а саме збільшення обсягів виробництва молока, підвищення продуктивності корів, збільшення частки сільськогосподарських підприємства у структурі надходження молока на молокопереробні підприємства. Аналіз засвідчив також посилення процесів концентрації та спеціалізації виробництва*

молока. Доведено, що прискорення євроінтеграційних процесів, а саме запровадження нових вимог щодо якості молока у відповідності з Угодою про асоціацію України з ЄС, стане основним фактором для прискорення подальшої трансформації розвитку молочного виробництва у сільськогосподарських підприємствах, що дозволить у короткі строки наростити виробництво конкурентоспроможної продукції. Найбільш придатними для таких цілей виявилися ферми з поголів'ям корів понад 500, які на сьогоднішній день виробляють 65% молока від загального обсягу виробництва в даній категорії господарств та утримують 43,5% поголів'я корів. Наявність у них виробничого потенціалу при відповідній мотивації сприятиме нарощуванню виробництва якісного молока. Реалізація державних програм, регламентованих Урядом України на 2018 р. (компенсація частини тіла кредиту, залученого на будівництво тваринницьких комплексів, компенсація 25% придбання нової сільськогосподарської техніки та обладнання українського виробництва та інші), дозволить забезпечити населення України конкурентоспроможними молочними продуктами європейського зразка.

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства, виробництво молока, трансформація, великотоварні господарства, якість молока, євроінтеграція.

Анотація. В статье осуществлена экономическая оценка современных особенностей развития производства молока в сельскохозяйственных предприятиях, а именно объемов молока, поголовья коров, продуктивности, товарности и качества молочного сырья. Определены основные факторы, которые повлияли на структурные изменения в молочном производстве и формировании новых трендов развития отрасли, а именно увеличение объемов производства молока, рост продуктивности коров, увеличение доли сельскохозяйственный

предприятий в структуре поставок молока на молокоперерабатывающие предприятия. Анализ показал усиление процессов концентрации и специализации производства молока. Доказано, что ускорение интеграционных процессов, а именно внедрение новых требований к качеству молока в соответствии с Соглашением об ассоциации Украины с ЕС, станет основным фактором для ускорения дальнейшей трансформации развития молочного производства в сельскохозяйственных предприятиях, что позволит в короткие сроки нарастить производство конкурентоспособной продукции. Наиболее подходящими для этих целей оказались фермы с поголовьем коров более 500, которые на сегодняшний день производят 65% молока от общего объема его производства в данной категории хозяйств и удерживают 43,5% поголовья коров. Наличие в них производственного потенциала при соответствующей мотивации будет способствовать наращиванию производства качественного молока. Реализация государственных программ, регламентированных Правительством Украины на 2018 год (компенсация части тела кредита, привлеченного на строительство животноводческих комплексов, компенсация 25% при приобретении новой сельскохозяйственной техники и оборудования украинского производства и другие), позволит обеспечить население Украины конкурентоспособными молочными продуктами европейского образца.

Ключевые слова: *сельскохозяйственные предприятия, производство молока, трансформация, крупнотоварные хозяйства, качество молока, евроинтеграция.*

Summary. *The article deals with the economic evaluation of modern features of milk production development in agricultural enterprises of Ukraine, in particular, the production volumes, cows livestock, productivity, marketability and quality of dairy raw milk. The main factors that influenced structural*

changes in dairy production and formation of new trends of industry development as increase of milk production, increase of productivity of cows, increase of the share of agricultural enterprises in the structure of milk supply to dairy processing enterprises were determined. The analysis showed increased of concentration and specialization of milk production. It has been proved that the acceleration of European integration processes, namely the introduction of new requirements for the quality of milk in accordance with the Association Agreement between Ukraine and the EU, will be a key factor in accelerating the further transformation of dairy production in agricultural enterprises, which will allow the production of competitive products to grow in a short time. The most suitable for such purposes were farms with more than 500 cows which today produce 65% of milk from the total production in this category of farms and hold 43.5% of the cows herd. The available production potential with appropriate motivation will contribute the growth of the production of high-quality milk. The implementation of state programs regulated by the Government of Ukraine in 2018 (compensation of part of the loan body involved in the construction of barns, compensation of 25% acquisition of new agricultural machinery and equipment of Ukrainian production, etc) will allow the population of Ukraine to compete with competitive dairy products of the European standard.

Key words: *agricultural enterprises, milk production, transformation, big farms, milk quality, European integration.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Молочне скотарство як провідна галузь сільського господарства характеризується динамічними змінами, які відбуваються з нею протягом усього періоду ринкових трансформацій. Зазнавши найбільш руйнівних та деструктивних наслідків, галузь до теперішнього часу не є орієнтованою на кінцевий

результат, відсутні визначені пріоритетні напрями її розвитку, виважена політика протекціонізму на зовнішньому ринку тощо. Проте, чим довше залишатиметься така невизначеність у молочному скотарстві щодо його прискореного відтворення, тим глибшими будуть проблеми, які стосуватимуться формування спеціалізованого конкурентоспроможного молочного господарства як однієї із найважливіших складових продовольчого забезпечення держави. В цілому географічні та кліматичні умови більшості регіонів України є сприятливими для розвитку молочного скотарства, а потенціал розвитку є високим, що підтверджено історією. В сучасних умовах особливості функціонування будь-якої галузі сільського господарства, в тому числі молочного виробництва доцільно розглядати через призму євроінтеграції України та потреби адаптації її господарського механізму до європейських стандартів і правил ведення бізнесу [5, с. 40]. У цьому відношенні перед виробниками постають нові виклики, зумовлені необхідністю підвищення конкурентоспроможності молочного виробництва. Насамперед, це стосується сільськогосподарських підприємств, які є складовою організованого ринку молока та молочної продукції та здатні, виходячи з наявного потенціалу, у відносно короткі терміни збільшити виробництво високоякісної молочної сировини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам розвитку молочного скотарства, в тому числі у сільськогосподарських підприємствах, присвячено праці багатьох учених економістів аграрників, зокрема: В. Г. Андрійчука [2], О. В. Боднар [1], В. І. Бойка [10], П. І. Гайдуцького [3], С. М. Кваші [5], О. А. Козак [6], М. П. Коржинського [7], Ю. О. Лупенка [11], В. Я. Месель-Веселяка [11], П. Т. Саблука [11], І. В. Свиноуса [12], О. М. Шпичака [1] та інших. Проте нові виклики, які постали перед Україною та її молочним сектором, потребують радикальних рішень та дій. У зв'язку з цим постає необхідність більш глибокого аналізу сучасних особливостей діяльності

сільськогосподарських підприємствах у сфері виробництва молока для визначення пріоритетних напрямів їх подальшого розвитку.

Формулювання цілей статті. Метою статті є здійснити економічну оцінку сучасних особливостей розвитку виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах та окреслити напрями їх подальшої діяльності в умовах європейської інтеграції України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Криза перехідного періоду, а потім послідовність криз (молочних світових та внутрішніх) суттєво позначилися на молочній галузі. Так, виробництво молока в усіх категоріях господарств за період з 1990 року скоротилося з 24508,3 тис. т до 10381,5 тис. т, або у 2,4 рази, що відповідає рівню 60-років минулого століття. Відмітимо, що під час інтенсивного типу розвитку молочної галузі у другій половині ХХ століття, коли продукти тваринництва вийшли на перший план продовольчих програм у державі, Україна тривалий період за показником валового виробництва займала провідне місце в Європі, виробляючи на душу населення 471 кг молока проти 263 в США та 264 кг у Великобританії [10, с. 66]. У 2016 р. цій показник склав – 243,3 кг. Виробництво молока в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь зменшилося порівняно з 1990 роком більше, ніж у 2 рази (з 592 ц до 243 ц).

Характерною рисою нинішнього стану галузі є її деформована структура показників співвідношення виробленого молока по категоріях господарств. Особисті селянські господарства, несвідомо взявши на себе функцію по забезпеченню молоком та молочними продуктами, в першу чергу, власних сімей, а також населення України, з початку аграрної реформи і донині надовго закріпили за собою статус основного виробника молока в країні. Як зазначає академік Гайдуцький П.І. «Особисті селянські господарства зберегли виробництво, зайнятість на них селян відіграла страхувальну роль під час трансформаційної кризи та реформування сільгоспідприємств» [3, с. 631]. Якщо у 1990 році частка виробленого

молока у сільськогосподарських (технологічно оснащених) підприємствах становила 76,1%, то у 2016 р. – 26,1% (рис. 1).

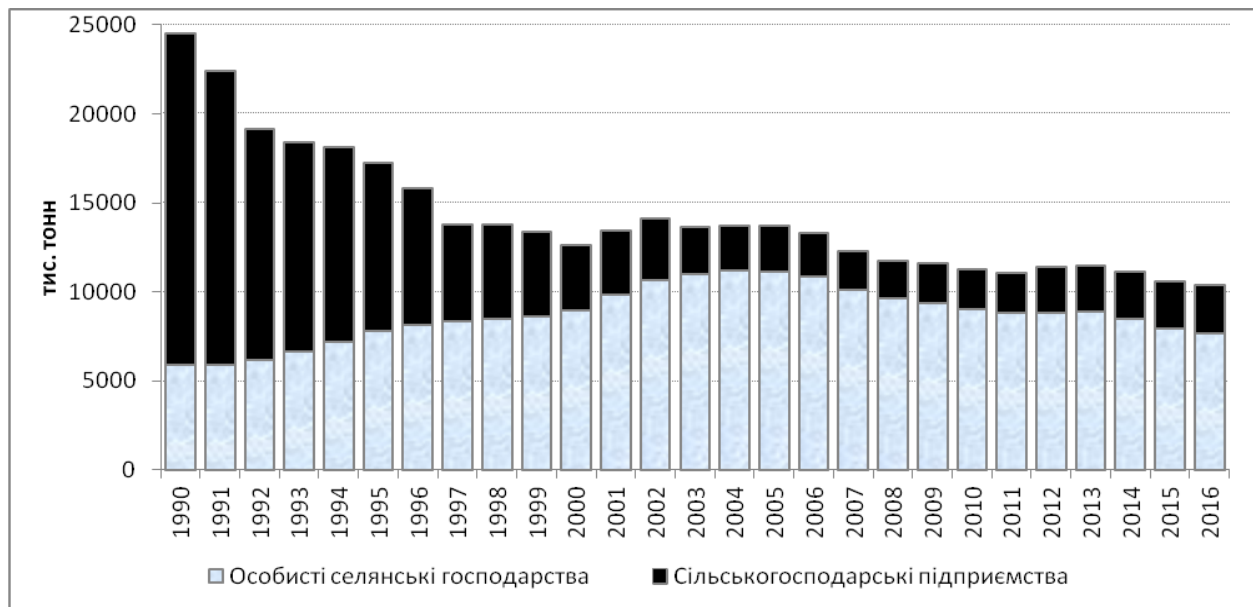

Рис. 1. Динаміка виробництва молока за категоріями господарств (1990-2016 рр.)

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України

Створилася ситуація, при якій 73,9% молока виробляється у подвір'ях населення, причому йдеться не про звичайні для села картоплю, овочі чи фрукти, а про стратегічно важливий для харчування населення України продукт. Слід відмітити вичерпність ресурсів особистих селянських господарств, яку передбачав у своїх працях академік Лукінов І.І.: «Перспектива істотного збільшення обсягів товарної продукції в особистих господарствах населення є сумнівною» [8, с. 788], а також наголошував, що «створення дрібних сільськогосподарських підприємств аж ніяк не може вважатися стратегічним напрямом формування в Україні прогресивної організаційної структури сільського господарства ринкового типу» [8, с. 737]. Виробництво молока в цій категорії господарств починаючи з 2006 року скорочується (на 31%), натомість у сільськогосподарських підприємствах з 2010 р. зросло на 22%. Відмітимо, що до 2005 року особисті селянські господарства нарощували виробництво

молока, а сільськогосподарські підприємства зменшували. З 2009 року склалася зворотна ситуація.

Сукупність негативних чинників, що мали та продовжують мати місце в молочному скотарстві, призвели до суттєвого зменшення поголів'я великої рогатої худоби, в тому числі корів. Незамінний базис галузі, за рахунок якого можливе виробництво молока, а, отже, і забезпечення населення в достатній кількості найціннішими продуктами харчування, стабільно скорочується. Станом на 1 січня 2017 року у всіх категоріях господарств утримувалося 2108,9 тис. корів, або в 4 рази менше порівняно з 1991 р. та на 19,9% порівняно з 2011 р. В сільськогосподарських підприємствах відповідно в 12,8 раз та на 17,7%. Зважаючи на біологічні особливості ВРХ, повільні темпи розмноження тварин, низьку окупність матеріальних і фінансових витрат тощо, процес відтворення молочного стада потребує тривалого періоду та є досить складним з точки зору як капіталоемності, так і організації виробництва. Стає зрозумілим, що нарощування виробництва, насамперед, покладається на великотоварні бізнес-орієнтовані молочні ферми, які вже сьогодні в змозі за відповідної державної підтримки та цінової мотивації порівняно в короткі строки збільшити чисельність поголів'я та/або підвищити продуктивність корів.

Якщо у особистих селянських господарствах поголів'я на початку реформ зросло з 2186, 6 тис. голів у 1991 р. до 3183, 5 тис. голів у 2005 році, або на 45,6% як за рахунок власного відтворення, так і за рахунок суспільного сектору, то у сільськогосподарських підприємствах воно стабільно скорочувалося протягом всього періоду незалежності (в 12,8 раз) і ця тенденція незмінна. З 2006 р. особисті селянські господарства, як і передбачалося, також почали скорочувати поголів'я корів, яке триває до теперішнього часу. За рахунок молочного скотарства, в основному, формується і м'ясний потенціал країни. На яловичину в структурі виробництва м'яса у сільськогосподарських підприємствах припадає 78% і

в особистих селянських господарствах – 34% [7, с. 6-7]. Враховуючи спад поголів'я в сільськогосподарських підприємствах, виробництво яловичини, в тому числі на душу населення, також суттєво скоротилося. Це прямо стосується продовольчої безпеки країни, адже, відбулася деградація галузі, від якої залежить формування м'ясних ресурсів [10, с. 82].

Щорічно зменшується кількість сільськогосподарських підприємств, які утримують корів. Зокрема, на 1 січня 2016 р. корів утримували 2614 господарств, або на 1,1 тис. менше порівняно з 1.01.2011 року. До 100 корів утримували 1311 господарств (50% від усіх ферм), або по 30 голів в середньому на ферму (табл. 1).

Таблиця 1

Групування сільськогосподарських підприємств за наявністю поголів'я корів, на 1 січня

Групи господарств за чисельністю корів, в середньому на одне господарство	2011 рік		2016 рік	
	Кількість підприємств, одиниць	Чисельність поголів'я, тис. голів	Кількість підприємств, одиниць	Чисельність поголів'я, тис. голів
До 10	833	3,8	471	2,4
11-100	1238	55	840	37,3
100-199	668	93,5	470	67,7
200-499	733	223,1	582	178,1
500-999	225	147,1	187	123,9
1000-1499	31	35,6	42	50,3
Понад 1500	13	31	22	45,4
Всього	3741	589,1	2614	505,1

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України

Лише десята частина (251 господарство) з поголів'ям 500 голів і більше утримували 219,6 тис. голів або 43,5% від загальної кількості поголів'я в цих господарствах та виробляли 65% молока. В тому числі ферми з поголів'ям 1000 і більше корів виробили 35% молока даного сектору, натомість в 2010 р. цей показник складав 20% [6, с. 11]. Вчені ННЦ «Інститут аграрної економіки» визначають найоптимальніший розмір для ефективного виробництва - це ферми з поголів'ям 600-1000 корів [11, с. 77]. В той час передбачається суттєве зменшення господарств з

поголів'ям до 100 корів через відсутність в них можливостей здійснювати модернізацію виробництва, щоб забезпечувати якість молока згідно вимог ЄС [12, с. 92].

Не зважаючи на зменшення чисельності молочних ферм, варто відзначити поступову концентрацію виробництва. Середній розмір стада у сільськогосподарських підприємствах збільшився за останні 10 років від 143 корів до 204 корів. Саме від збереження та подальшого нарощування поголів'я корів у сільськогосподарських підприємствах залежить відродження великотоварного виробництва молочної сировини, придатної для доброякісних конкурентоспроможних молочних продуктів, здатних не поступатися європейським аналогам.

Продуктивність корів у всіх категоріях господарств протягом останніх 10 років зросла з 3793 кг до 4735 кг, або на 24,8%, в тому числі у сільськогосподарських підприємствах відповідно з 3366 кг до 5643 кг, або на 67,6%. (рис. 2). Збільшення надоїв спричинено покращенням показників якісного дійного стада за рахунок ефективно налагодженої племінної роботи, введення високопродуктивних порід корів, використання збалансованих кормів, покращення умов утримання тварин тощо [1, с. 16]. Проте, навіть при такому зростанні, цей показник є досить низьким порівняно з розвинутими країнами, які досягнувши оптимальної чисельності поголів'я, збільшують обсяги виробництва виключно за рахунок продуктивності корів. Втім в Україні також вже є господарства, які не поступаються по надоях рівню розвинутих країн – 7000-9000 кг на корову в рік. Підвищення концентрації виробництва молока призводить до збільшення рівня спеціалізації підприємства і виробництва продукції. Вужча спеціалізація, в свою чергу, дозволяє зосередити обмежені ресурси господарств на виробництві одного або кількох видів продуктів [2, с. 89].

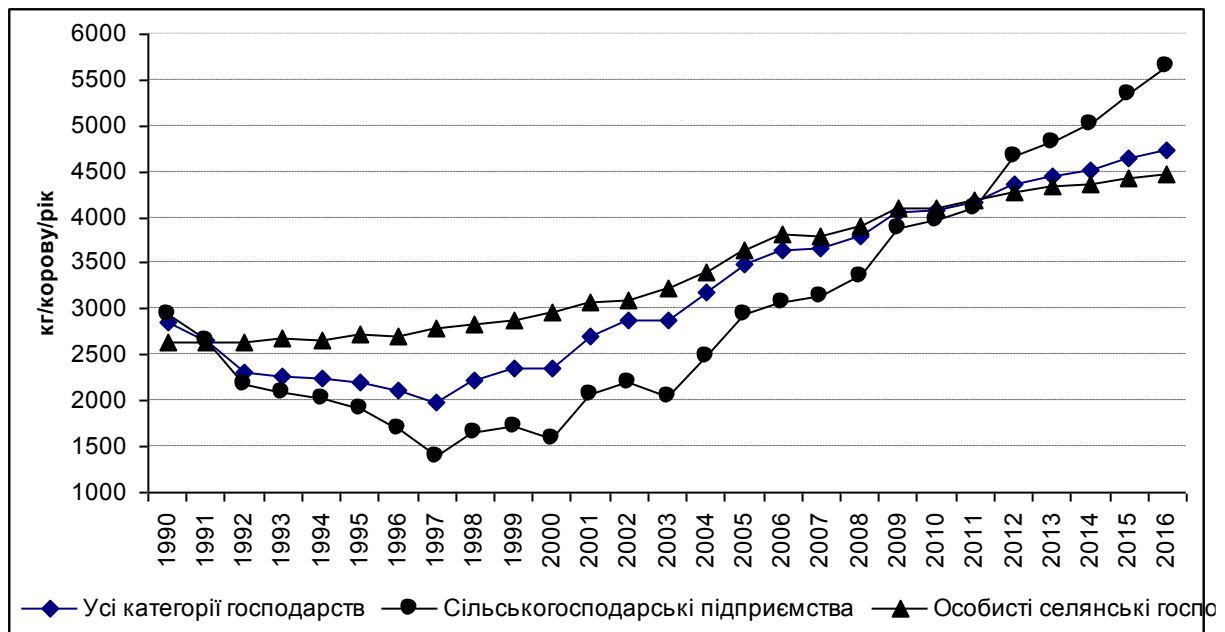

Рис. 2. Динаміка продуктивності корів в різних категоріях господарств

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України

Зростання продуктивності корів відбувається, передусім, за рахунок росту її у великотоварних фермах, керівники яких усвідомлюють необхідність в короткі строки забезпечити якісним молоком переробні підприємства, а також заповнити нішу особистих селянських господарств, частина яких природно згортають виробництво в силу об'єктивних обставин, а частина вимушені будуть залишити ринок у зв'язку з новими вимогами, регламентованими договором про Асоціацію України з ЄС щодо якості молока. Такий стимул акумулюватиме внутрішні резерви господарств до збільшення продуктивності наявного поголів'я, а за допомогою державних програм, які заплановані на 2018 рік, призведе до зростання як чисельності великотоварних ферм, так і їх концентрації. Такий сценарій, наразі, є найбільш передбачуваним та вигідним усім учасникам ринку: виробникам, переробникам, державі.

Продуктивність корів напряму залежить від рівня годівлі. Покращення якості раціонів стало основним фактором збільшення продуктивності корів у сільськогосподарських підприємствах за останні

роки. Натомість неправильно розрахований раціон та неправильна роздача кормів стримує нарощення обсягів виробництва. На жаль, зоотехніки досі використовують застарілі радянські методи розрахунку потреби в кормах, при яких розроблені раціони є недостатньо енерго- та протеїномісткими. До того ж, в господарствах розраховується лише один раціон для усього стада, що призводить до того, що низькопродуктивні корови отримують забагато корму, а високопродуктивним його не вистачає. Фактично повинно бути щонайменше п'ять різних типів раціонів залежно від лактації корів: перший – на період за 3 тижні до отелення, другий – від отелення до 100 днів лактації, третій – від 100 до 200 днів після отелення, четвертий – в період 200-300 днів після отелення, п'ятий – із сухостійного періоду до 3 тижнів до отелення. У багатьох господарствах лімітуючим фактором збільшення продуктивності корів є недостатня кількість кормів, що унеможлиблює оптимізацію раціонів. Із-за нераціональної годівлі, зокрема низького вмісту протеїну, вітамінів та інших складових, продуктивний потенціал тварин використовується на 40-60% [9, с. 29]. Поряд з годівлею визначальним фактором якості молока є генотип тварини, її порода, інтенсивність селекційного процесу в низці поколінь.

Попит на якісну сировину зі сторони переробних підприємств є досить високим, тому товарність молока у сільськогосподарських підприємствах постійно зростає та практично досягла свого оптимального рівня (табл. 2). Частка молока, що надійшла на переробку від сільськогосподарських підприємств, також має тенденцію до зростання протягом останніх 10 років. Проте до 40% (1670,8 тис. тонн у 2016 р.) молока надходить від особистих селянських господарств.

Таблиця 2

Товарність молока у сільськогосподарських підприємствах України

Рік	Вироблено молока, тис. тонн	Реалізовано молока, тис. тонн	Товарність, %	Частка с.-г. підприємств у обсязі надходження молока на переробні підприємства, %
2007	2178,0	1824,8	83,8	27,7
2008	2089,9	1834,3	87,8	31,8
2009	2236,0	1993,9	89,2	40,0
2010	2216,6	2004,1	90,4	40,0
2011	2245,9	2061,3	91,8	44,6
2012	2535,3	2360,1	93,1	48,5
2013	2582,5	2409,0	93,3	51,2
2014	2647,5	2506,2	94,7	52,3
2015	2669,2	2538,3	95,1	56,8
2016	2705,6	2507,9	92,7	60,1

Джерело: розраховано та складено автором за даними Державної служби статистики України

Основним каналом реалізації молока сільськогосподарськими підприємствами залишаються переробні підприємства, на які надходить 95% від всього обсягу реалізації.

В умовах європейської інтеграції України постає питання підвищення якості молочної сировини, попит на яку зі сторони молокопереробних підприємств постійно зростає. Підвищенню якості молока сприятиме також втілення положень Угоди про асоціацію з ЄС щодо санітарно-гігієнічних норм сирого молока. Так, згідно до говору про Асоціацію з ЄС Україна має свої нормативно-технічні акти привести у відповідність до європейських регламентів. У зв'язку з цим планується проведення цілого комплексу заходів щодо підвищення якості молока. З 1 січня 2018 року повинен був вступити в дію новий стандарт якості молока, який з п'яти гатунків залишить лише три: екстра-класу, вищого та першого. Від домашнього молока другого гатунку та негатурного молока, якому відповідає більшість селянського, повинні були відмовитися. Частка такого молока у структурі надходжень сировини на молокопереробні підприємства становила у 2016 році 1255,8 тис. тонн, або

30%. З метою дати селянам час адаптуватися до нових вимог запровадження дії нового стандарту перенесли на 1 липня 2018 року. Підвищення якості молока пропонується здійснювати за рахунок державної підтримки, на яку виділено у 2018 р. безпрецедентно велику суму коштів – 4 млрд грн. За словами заступника Міністра аграрної політики та продовольства України Олени Ковальової: «Увага буде зосереджена на будівництві та реконструкції молочнотоварних ферм, доступі до необхідного обладнання, покращення генетичного потенціалу поголів'я» [4].

Відмітимо, що якість молока, яке надійшло на переробку від сільськогосподарських підприємств за останні п'ять років покращилася (рис. 3).

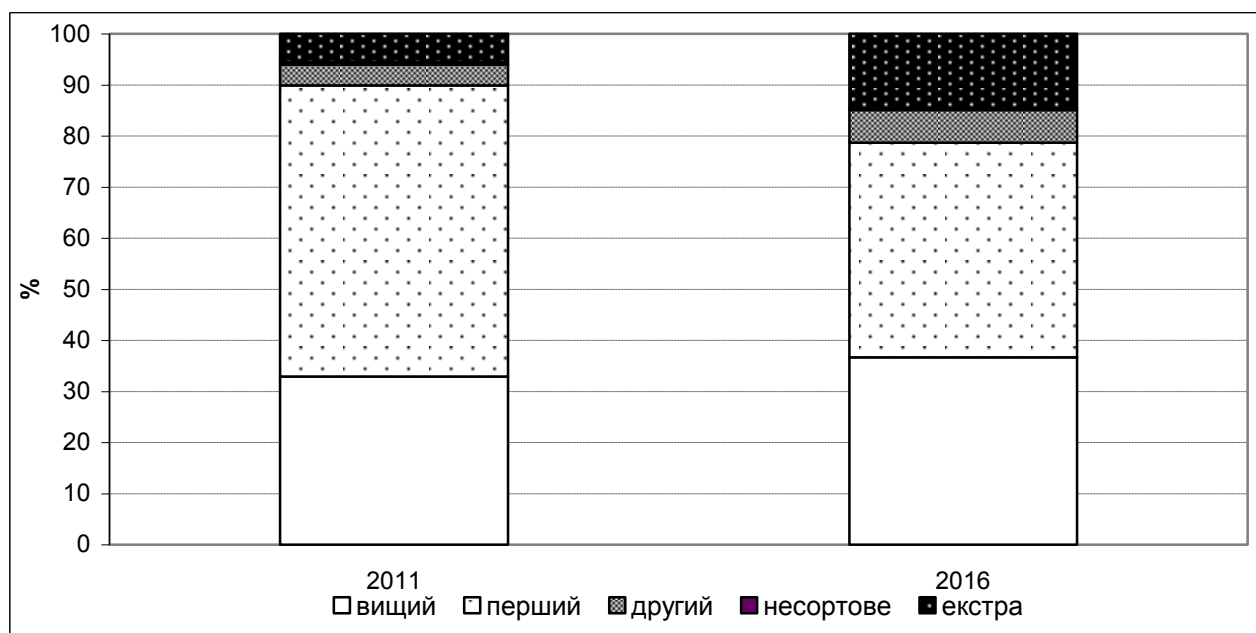

Рис. 3. Якість молока, що надійшло на переробку від сільськогосподарських підприємств, %

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України

Не дивлячись на зростання якості, європейським вимогам відповідає лише молоко класу екстра, яке має бактеріальне осіменіння – до 100 тис/см³, температуру – до 6°C, кількість соматичних клітин – до 400 тис/см. Молоко нижчого сорту визначається ЄС як непридатне до

використання. Крім відповідності молока європейським стандартам, основними вимогами до виробників молока, з якого буде вироблено продукцію на експорт в ЄС є: обов'язкова ідентифікація усіх тварин; здорове поголів'я, що підтверджено регулярними ветеринарними дослідженнями; облік молока, отриманого від хворих корів; забезпечення гігієни доїння, зберігання та транспортування молока; дотримання стандартів годівлі, утримання та догляду за тваринами тощо. Основою вимог, які стосуються виробництва молока на фермі, є Регламент ЄС №853/2004, що висвітлює загальні принципи і вимоги продовольчого законодавства та визначає процедури стосовно безпеки продовольчих товарів тваринного походження. Враховуючи вищенаведене, Урядом України схвалено програми підтримки аграріїв на 2018 рік, які включають в тому числі: компенсацію частини тіла кредиту, залученого на будівництво тваринницьких комплексів, здешевлення утримання ВРХ молочного напрямку на агропідприємствах із розрахунку 1500 грн/голову/рік, компенсація 25% вартості придбання нової сільгосптехніки та обладнання українського виробництва та інші [13].

Висновки з даного дослідження. Молочне скотарство у сільськогосподарських підприємствах зазнало найбільших деструктивних змін протягом всього періоду трансформації. В довготривалому процесі адаптації до ринкових умов, багато підприємств вимушені були відмовитися від виробництва молока, а ті, які залишилися, повинні були навчитися господарювати за новими правилами. Починаючи з 2009 року дана категорія господарств почала нарощувати виробництво молока та підвищувати продуктивність корів. Аналіз останньої декади свідчить про наявність процесів концентрації та спеціалізації виробництва, які відповідно до тенденцій будуть лише посилюватися найближчими роками. Особливої уваги заслуговують ферми з поголів'ям 500 і більше корів, які враховуючі їх сучасні особливості, є найбільш придатними для

нарощування виробництва високоякісної молочної сировини. Необхідність підвищувати якість молока, зумовлена, в тому числі і європейською інтеграцією, стає тим фактором, що прискорює структурні зміни у галузі виробництва молока і, зокрема у сільськогосподарських підприємствах. Застосування регламентованих заходів державної підтримки дозволить у короткі строки заповнити якісним молоком нішу, яка утвориться після вступу в дію нового стандарту на молоко в липні 2018 року.

Література

1. Аналіз поточної кон'юнктури і прогноз ринків тваринницької продукції в Україні та світі : монографія / О.М. Шпичак, О.В. Боднар, С.О. Пашко та ін.; за ред. О.М. Шпичака. К. : ННЦ «ІАЕ», 2015. – 392 с.
2. Андрійчук В.Г., Сас І.С. Концентрація в аграрній сфері економіки: проблемні аспекти : монографія. Київ : КНЕУ, 2017. – 303 с.
3. Гайдучський П.І. НеЗабуті реформи в Україні. К.: ТОВ «ДСК-центр», 2017. – 852 с.
4. Для підвищення якості молока буде надаватися значна державна підтримка / Прес-служба Мінагрополітики. URL: <http://minagro.gov.ua/uk/node/25213>.
5. Кваша С. М., Іванько А. В. Моделювання часткової рівноваги на ринку молока і молочної продукції в Україні / Економіка АПК. - 2017. - № 7. – С. 37-46.
6. Козак О.А. Розвиток молочного сектору в контексті забезпечення продовольчої безпеки України / Економіка АПК. – 2018. - № 2. – С. 8-16.
7. Коржинський М.П., Макаренко Ю.М. Молочнопромисловий підкомплекс України: стан і напрями розвитку. К.: ІАЕ, 1998. – 82 с.

8. Лукінов І.Л. Вибрані праці. У двох книгах. Кн. 2. К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 794 с.
9. Рибаченко О.М. Ефективність використання кормів у тваринництві / Економіка АПК. – 2013. - №12. – С. 25-30.
10. Ринкові трансформації і пріоритети регіонального розвитку виробництва аграрної продукції : монографія / [Бойко В.І., Скупий В.М., Козак О.А. та ін.]. К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 264 с.
11. Розвиток економіки сільського господарства України в 2011-2015 рр.: наукова доповідь / Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» [Гадзало Я.М., Лупенко Ю.О., Пугачов М.І. та ін.]; за ред. Ю.О. Лупенка. К. : ННЦ «ІАЕ», 2016. – 546 с.
12. Свиноус І.В., Іванова Л.С. Організаційно-економічні засади виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах України / Сталий розвиток економіки. – 2014. - № 3. – С. 91-96.
13. Уряд схвалив програми підтримки аграріїв на 2018 рік / Прес-служба Мінагрополітики. URL: <http://www.minagro.gov.ua/node/25288>.

References

1. Analiz potочноi koniunktury i prohnoz rynkiv tvarynnytskoi produktsii v Ukraini ta sviti : monohrafiia [Analysis of the current situation and forecast of livestock markets in Ukraine and the world] /O.M. Shpychak, O.V. Bodnar, S.O. Pashko ta in.; za red. O.M. Shpychaka. K. : NNTs «ІАЕ», 2015. - 392 p.
2. Andriichuk V.H., Sas I.S. Kontsentratsiia v ahrarnii sferi ekonomiky: problemni aspekty [Concentration in the agrarian sector of the economy: problem aspects] : monohrafiia. Kyiv: KNEU, 2017. - 303 p.
3. Haidutskyi P.I. NeZabuti reformy v Ukraini [Not Forgotten Reforms in Ukraine]. K.: TOV «DSK-tsentr», 2017. - 852 p.

4. Dlia pidvyschennia yakosti moloka bude nadavatysia znachna derzhavna pidtrymka [To improve the quality of milk, significant state support will be provided] / Pres-sluzhba Minahropolityky. URL: <http://minagro.gov.ua/uk/node/25213>.
5. Kvasha S. M., Ivanko A. V. Modeliuvannia chastkovoї rivnovahy na rynku moloka i molochnoi produktsii v Ukraini [Modeling the partial equilibrium at the milk and dairy market in Ukraine] // Ekonomika APK. 2017. # 7. - P. 37-46.
6. Kozak O.A. Rozvytok molochnoho sektoru v konteksti zabezpechennia prodovolchoi bezpeky Ukrainy [Development of the dairy sector in the context of food security of Ukraine] // Ekonomika APK. 2018. # 2. – P. 8-16.
7. Korzhynskiy M. P., Makarenko Yu. M. Molochnopromyslovyi pidkompleks Ukrainy: stan i napriamy rozvytku [Dairy subcomplex of Ukraine: state and directions of development]. K.: IAE, 1998. 82 p.
8. Lukinov I.L. Vybrani pratsi. U dvokh knyhakh [Selected Works. In two books]. Kn. 2. K.: NNTs IAE, 2007. - 794 p.
9. Rybachenko O.M. Efektyvnist vykorystannia kormiv u tvarynnytstvi [Efficiency of feed use in livestock production] / Ekonomika APK. 2013. #12. - P. 25-30.
10. Rynkovi transformatsii i priorytety rehionalnoho rozvytku vyrobnytstva ahrarnoi produktsii [Market transformations and priorities of regional development of agrarian production]: monohrafiia / [Boiko V.I., Skupyi V.M., Kozak O.A. ta in.] K.: NNTs IAE, 2011. - 264 p.
11. Rozvytok ekonomiky silskoho hospodarstva Ukrainy v 2011-2015 rr. [Development of the economy of agriculture of Ukraine in 2011-2015]: naukova dopovid / Natsionalnyi naukovyi tsentr «Instytut ahrarnoi ekonomiky» [Hadzalo Ya.M., Lupenko Yu.O., Puhachov M.I. ta in.]; za red. Yu.O. Lupenka. K. : NNTs «IAE», 2016. - 546 p.

12. Svynous I.V., Ivanova L.S. Orhanizatsiino-ekonomichni zasady vyrobnytstva moloka v silskohospodarskykh pidpriemstvakh Ukrainy [Organizational and economic principles of milk production in agricultural enterprises of Ukraine] / Stalyi rozvytok ekonomiky. 2014. # 3. - P. 91-96.
13. Uriad skhvaly prohramy pidtrymky ahrariiv na 2018 rik [The government has approved the agro-support program for 2018] / Pres-sluzhba Minahropolityky. URL: <http://www.minagro.gov.ua/node/25288>.